

С Ж Е Р Д А Н

ANAR
CHY
IN
THE
UKR

А ТАКОЖ

"АУТАНСЬКІЙ"

Сергей Викторович Жадан
Anarchy in the Ukr. Луганський щоденник

предоставлено правообладателем

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=10215128

Сергій Жадан «Anarchy in the Ukr»: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»; Харків; 2014

ISBN 978-966-14-7927-1, 978-966-14-7841-0

Аннотация

Актуальний «Луганський щоденник»!

Десять років тому герої «Anarchy in the Ukr» здійснили ідейну подорож Східною Україною, місцями бойової слави Нестора Махна. Мандруючи Донбасом, вони шукали відповіді на питання – що ж таке воля-свобода-анархія? Чи є межа між ними та де вона пролягає? Сьогодні автор знову відвідав територію, що колись була територією анархізму. Але цього разу – в дуже наелектризованій атмосфері, коли саме повітря просякнуте війною... Вже не давнішньою, часів Нестора Івановича, а більш ніж сучасною...

Содержание

Anarchy in the Ukr	5
Частина 1	6
1. Випадки травматизму на залізниці	6
2. Собача старість вітчизняного автостопу	8
3. Поганий Сосюра	10
4. Масони в побуті	12
5. Усе цікаве в країні	14
6. Реальна біографія Кобзона	16
7. 2.99 \$ за готельний номер	18
8. Ти міг померти й цього разу	20
9. Духи приходять на мій гашиш	22
10. Лівий марш	24
Частина 2	26
81-й. Кіно	26
Кінець ознакомительного фрагмента.	29

Сергій Жадан
Anarchy in Ukr
Луганський щоденник

Обережно! Ненормативна лексика!

Anarchy in the Ukr

*I am an antichrist
I am an anarchist
Don't know what I want
But I know how to get it
I wanna destroy passerby
Cause I
Wanna be
Anarchy
No dogs body*
Sex Pistols. Anarchy In The UK

Частина 1

Кольору чорної жіночої білизни

1. Випадки травматизму на залізниці

На початку серпня за мною до Харкова заїхав Льошка, і ми відразу на вокзалі взяли два квитки на вечірній потяг. Починалися дощі, вокзал стояв напівпорожній, на перонах за день не встигав прогрітись асфальт. Потрібно було перебути до вечора, перечекати ці два-надцять годин у місті, потім нічний плацкорт і низькі зірки над вагонами, ніби сіль на риб'ячих спинах. Потяг, яким ми їхали, я знав із дитинства, можна навіть сказати, що це був перший потяг у моєму житті, перший, так би мовити, досвід залізниці, я дотепер пам'ятаю ті плацкарти, вогкі, як намоклий папір, простирадла радянських сталевих колій, дим тамбурів, чорні засніжені поля за вікном, ландшафти кольору чорної жіночої білизни, стояла рання весна, і я їхав цим самим маршрутом. Минав час, старіли провідники, мій старий-добрий Суми-Луганськ тягався щовечора вздовж східних кордонів, час від часу я тягався разом із ним. Коли б хто мене розпитав, я багато міг би розповісти про клофелінщиць із купейних вагонів, які зістрибували на переїздах зі щойно здобутими в ресторані лопатниками й печатками з червоного циганського золота, про зеків, які, відкинувшись, повертались додому й поїли всіх навколо бодяжною польською горілкою, про стажерів-провідників, які впивалися, ще не від'їхавши як слід від перону, і мені доводилося відчиняти двері, аби випустити нервових опівнічних пасажирів на якійсь безіменній шахтарській станції, одним словом, коли б хто запитав мене про повсякденне життя й героїчну працю моїх співвітчизників, я б, звісно, йому розповів, та менше з тим.

Років десять тому я часто їздив цим потягом без квитка, потрібно було лише вирахувати перевірку квитків провідниками в сусідніх вагонах, перевірка ця, ясна річ, не могла бути синхронною, хтось обов'язково відставав, і потрібно було лише перейти з одного вагону до іншого, а потім повернутися назад. Відтоді мало що змінилося: та сама публіка, ті самі відчайдушні обличчя, ненав'язливий виробничий драйв залізничників, наскільки я знаю, серед них найвищий відсоток венеричних захворювань, ну я думаю – стільки пити.

Тепер ось знову старий-добрий Суми-Луганськ, із квитками до Сватового, роздовбаний загальний вагон. Напроти нас сиділа дівчина, котра відразу ж почала про щось говорити. Про що з нами можна говорити? Я за собою давно помітив – почни говорити зі мною, я обов'язково наговорю якихось дурниць, самому потім незручно буде, краще вже просто слухати. Дівчина мала спортивний вигляд, себто я маю на увазі не спортивний костюм чи там біцепси, які в неї могли бути біцепси? Не було в неї жодних біцепсів, просто спортивний вигляд, загалом – симпатична дівчина, вона й не потребувала нашої участі в розмові, говорила, не змовкаючи, сама. Ми час від часу намагалися підтримати розмову, але переважно пропонували випити. І ось виявилось, що вона студентка міліцейського інституту, буде міліціонером, режим у них військовий, пресують їх по-справжньому, з особистим життям, я маю на увазі секс, складно, і косметикою користуватися забороняють. Ну, це правильно, подумав я, якщо міліціонери почнуть користуватись косметикою, їхній суспільний рейтинг, і без того невисокий, остаточно загнеться. Та і з сексом серед міліціонерів треба ще подумати, від сексу бувають діти, нащо нам стільки міліціонерів?! Я собі думав про щось своє, вона справді була непоганою дівчиною, й ображати її не хотілось, хоч ця історія про секс мені не давала спокою – добре, думав я, може, їм бром у компот доливають, щоб вони спали в казармах і не зривали стройової підготовки, цікаво, чи є залежність від броду? Припускаю, що є, припускаю, що переважна більшість цих милих, ще не зіпсованих системою курсан-

тів підсідають на цей самий бром і вже потім ташаться від нього – від свого термоядерного брому – по життю і що для багатьох із них це стає особистою драмою. І вже такий міліціонер, приходячи додому з чергування й кинувши в коридорі свіжі скальпи, проходить на кухню, з'їдає свою калорійну вечерю, дивиться своє ток-шоу, чистить зуби порошком, але перед тим, як упасти в ліжку, де на нього чекає вірна бездітна дружина, ще раз заходить на кухню, хуярить стакан компоту з бромом, вирубає світло в квартирі, та й сам вирубається, так і не виконавши обов'язків ані перед Богом, ані перед нащадками, я вже не кажу про дружину. «Але ні, – говорить дівчина, – ми якось вирішуємо цю проблему, це ж життя». – «Ну, да, – відповідаю, – що ж це за життя – дрочити замучишся». – «Ні, – продовжує вона, – мені все подобається, ось їду додому в Луганськ, на канікули. А ви куди їдете?»

Близько року тому в якомусь інтерв'ю я сказав, що хочу написати книгу про анархізм. Тепер уже не пригадую, чому саме я так сказав, жодного бажання писати книгу про анархізм у мене тоді не було, ну та це ще не причина, аби не писати. Зрештою, має ж хтось писати й про це, то чому б і не я. Наміри мої були прості і зрозумілі – проїхатися місцями найбільш активної діяльності українських анархо-комуністів і спробувати потім про це щось написати. Я взяв посвідчення журналіста й домовився з Льошкою, що він поїде зі мною та буде все це фотографувати. Льошка поставився до ідеї серйозно й усе перепитував, що йому прочитати, аби бути в курсі. «Не знаю, – відповідав я, – почитай Кропоткіна. А краще не читай».

Літо закінчувалося, погода псувалася, і в якийсь момент ми таки зібралися. Льошка заїхав, як я вже говорив, за мною до Харкова, і ось ми вже кілька годин не спали в темному вагоні з незрозумілою пасажиркою, намагаючись пояснити їй, куди ж ми насправді їдемо, і не маючи ні сил, ні особливого вміння це зробити. Переказувати їй теорію анархічного самоврядування я не наважувався, нащо це їй, із її стройовою підготовкою й бромом, а говорити про дитинство і демонів, які з нього час від часу виповзають, теж було щонайменше дивно – що вона могла зрозуміти в моєму дитинстві, не розібравшись як слід зі своїм.

Іноді ти просто мусиш прислухатися до власних химер, до своїх внутрішніх голосів, принаймні до найсимпатичніших із них, іноді необхідно скористатися з їхніх порад, наприклад коли вони нашіптують тобі: ану ж, поїдь, ти ж там жив свого часу, ти ж там виріс, ну, може, не зовсім там, але яка різниця, спробуй ще раз вибратися з тих западин, подивимось, чи стане тобі духу, чи стане тобі пам'яті – відновити всі ці маршрути, які дивним і неймовірним чином наклалися на твій персональний досвід протистояння; іноді варто випустити на прогулянку всіх своїх демонів, котрі й без того вилітають щоночі з твоїх легень, як поштові голуби з кліток, лише їм відомими маршрутами. То що я міг відповісти тій дівчині з усіма її біцепсами? Що? Що я буду рухатися в одному з нею напрямку протягом іще кількох годин, як робив це багато разів; що десь посеред ночі, якщо цей потяг не зійде з колії й ми всі не загинемо під його уламками, я встану і спробую рухатися далі; спробую повернутися до міста, у якому я виріс і до якого я намагаюсь останнім часом зайвий раз не потикатися, спробую доїхати до своїх друзів, які на мене десь там чекають; що я зовсім не маю на меті щось заново для себе відкрити, просто буду пересідати з потяга на потяг, з автобуса в автобус, змінюючи маршрути й купуючи квитки, зупиняючись час від часу лише для того, аби вкотре пересвідчитися, що нічого не змінилося, усе так, як було раніше, як було завжди, як і має бути; що нічого й не могло змінитися, якщо не змінився ти сам. І що ось у цьому справді варто переконатися. Я не міг розповісти як слід, куди саме я їхав, вона б не зрозуміла, тому що там, де для неї зупинявся потяг, для мене зупинявся час, і я міг лише чекати, коли він знову рушить, чекати, затамувавши подих, щоб не злякати його, оскільки я надто добре знав цю дорогу, я точно знав, як довго вона триває й чим саме вона закінчується.

На наступній зупинці ми вийшли за пивом. Була перша година ночі. По-моєму, ішов дощ. Чи не йшов? Не пам'ятаю. Не важливо.

2. Собача старість вітчизняного автостопу

Є кілька способів більш-менш безболісно проїхати двісті кілометрів від Харкова до цього маленького міста, славного тим, що в ньому свого часу Володимира Миколайовича Сосюру, майбутнього поета-лауреата, не взяли в полон і не порубали на дрібні неприглядні шматки, позбавивши тим самим українську радянську літературу чогось важливого, наприклад – його ж таки сумнівних мемуарів. Отже, способів є кілька: по-перше, можна їхати автобусом, це найпростіше й найзручніше, саме тому автобусом ми не їдемо. Далі. Можна їхати електричками, з кількома пересадками, зокрема з нічною пересадкою на дивовижній станції Гракове, де кілька годин, до самого ранку, не зустрінеш жодної живої душі, тільки десь ліворуч громадається до небес потужні елеватори, схололий переробний комплекс, гірке нагадування про розхуячене сільське господарство Української РСР. І тоді, просто посеред ночі, тобі не лишається нічого іншого, як вийти на залізничний міст, побудований для чогось над перонами, – хто би тут по ньому переходив? – і дивитися в небо, чекаючи, коли там з'явиться сонце або хоча б щось, а коли – годині о п'ятій ранку – воно таки з'являється, ти раптом зауважуєш, як воно рухає кінцівками, тихо-тихо, ніби камбала, перевалюючись над далекою автострадою, уздовж якої лежать мертві тварини й використані гандони, довго-довго дивишся, аж доки не з'явиться електричка, себто години три. До речі, про трасу. Можна їхати стопом. Улітку це зручніше, узимку це небезпечно. Але влітку теж нічого особливо захопливого в цьому немає, повір мені: траса майже порожня, це за совка життя тут кипіло й на заправках продавали лимонад, тепер інфраструктура порушилась і, хоча по селах та містечках у придорожніх кіосках можна купити все, зі зброєю і наркотиками включно, поза межами населених пунктів життя стає печальним і розрідженим, шоу-бізнес зникає, водії напружуються, мешканці хуторів дивляться на тебе, як на дауна, жодна курва не зупиниться, аби забрати тебе звідси – подалі від безкінечних соняшникових полів, подалі від придорожніх зупинок зі слідами крові й сперми на стінах, поближче до людей із усім їхнім життям і всіма їхніми гастрономами, хоча не в гастрономах тут річ, повір, не в гастрономах річ. Я добре знаю цю трасу, я надійно тримаю в собі численні спогади про петінг у розжарених салонах ікарусів, про проламані черепи й кров на асфальті, якраз біля знаку з обмеженням швидкості, про світле жіноче волосся на твоєму плечі, яке ти обережно прибираєш, коли ви вже майже доїхали до місця призначення, а вона щойно заснула; зупинки в дорозі корисні й бажані, це безперечно, а коли їдеш стопом трасою Харків-Луганськ, зупинки складають основу твоєї подорожі, її м'ясо, вони такі довгі й такі регулярні, що заповнюють собою все – і тебе, і твої сподівання, і твою безнадію. Одного разу, одного спекотного літа, я саме так і їхав цією трасою, діставшись уночі до дивовижної станції Гракове і вийшовши зранку на порожню трасу з трупами собак і слідами чужої любові; тоді мені пощастило – мене відразу ж підібрав якийсь байкер і віз добрих сто кілометрів, після чого висадив на Вузловій. Тут усе й почалося. Я простояв годину і просто пішов у потрібний мені бік. Було так багато теплого, наповненого пилом і запахом молочаю повітря, що я просто взяв і пішов, тому що в такому повітрі ти не можеш ось так стояти й чекати на потрібний тобі транспорт у потрібному тобі напрямку, ти обов'язково підеш, наступаючи на весь гравій цього світу, проходячи повз усі соняшники цього річного врожаю, які відвертаються від тебе в бік сонця. Слід віддати мені належне, я пройшов кілометрів п'ятнадцять, після чого впав у траву й проспав до вечора. Потім ледве дістався куди мені було треба, але, як би це пояснити, – скажімо, багато чого у своєму житті я зовсім не пам'ятаю, багато чого й пам'ятати не хочу, а ось той гравій, і ті кілька зариганих зупинок, у яких я ховався від сонця, і ту тьолку, яка стояла на одній із цих зупинок, чекала на автобус у зворотній бік і дивилася на мене, – ось це я буду пам'ятати завжди. На цій трасі є кілька місць, від спогадів про які в мене виникає ерекція. Ось хоч би

й за цим Сватовим є одне таке місце, одна розвилка, на якій мене висадили якогось вересневого дня випадкові далекобійники, викинули й повернули праворуч, і я лишився стояти серед порожніх вересневих полів, з яких сходило тепло, як із зарізаної тварини кров, уночі вже було холодно, але вдень ще яскраво світило сонце, я перед тим їхав майже добу й, висівши на тій розвилці, тримав у собі всю чорноту й тяжкість моєї дороги, дороги, яку я проїхав; я стояв на сірому асфальті й слухав, як кричать наді мною птахи, які ще не встигли відлетіти, але неспинно відлітали, і раптом усвідомив, що коли залишитися тут і довго стояти, дуже довго, можна буде спостерегти, як пташиних голосів стає все менше й менше, щоразу менше й менше, а потім вони взагалі зникнуть, зовсім-зовсім, і на їхньому місці з'явиться щось інше, наприклад тиша.

Але я чомусь ніколи й ніде не залишався, скільки б несподіваних місць мені не відкривалося у вечірніх сутінках чи ранковому тумані, скільки б не з'являлося мені розвалених фабрик і затоплених містечок, макових плантацій і оборонних укріплень, портових кранів і вересневих гірських хребтів, – я ніколи не залишався на жодному хребті, біля жодної плантації, хоча, можливо, саме там – біля цієї плантації – мені саме й місце, можливо, я просто мусив би заповнити якусь просторову прогалину, яка за моєї відсутності втягує в себе чимраз більше чужого кисню, чужого світла, створюючи протяг у цупкому шитві світопорядку, але ні, я так і не зупинився, у цьому і є головна помилка – намагатися чимдалі заглибитись у простір, якомога більше намотати його на плівки пам'яті, змішати його з власним досвідом, не зупиняючись, ніколи не зупиняючись, оскільки будь-яка зупинка ховає в собі пастку, і вона відкривається піді мною, мов таємний люк, про існування якого я знав увесь час, але весь час боявся в нього зазирнути. Натомість, зупинившись, я міг би помітити, що обживання простору, обживання пам'яті, із цим простором пов'язаної, є заняттям набагато цікавішим і захопливим, ніж механічне нарощування цього самого простору, безкінечне розмотування цієї пам'яті. Що частіше зупиняєшся в дорозі, що довгими робиш свої зупинки, то більше шансів помітити врешті всі деталі, які не можна було помітити, не зупинившись, тут річ навіть не в куті зору, а у швидкості твого руху. Якби я зупинився, я б міг помітити, що це не просто зміна мого уявлення про ландшафт, це зміна самого ландшафту, а відповідно – це зміна мене самого.

Кілька років тому на цій трасі розбився мій брат. Він зіткнувся з якимись бізнесменами, вони вискочили на його смугу, і він нічого не встиг зробити, відбувся зламом ноги, машину мусив викинути, нічого доброго з неї вже вийти не могло. Щоразу проїжджаючи це місце, я думав – цікаво, думав я, що там могло залишитися, мають же там бути якісь сліди, чорні смуги від скатів на асфальті, погнуте залізо огорожень, рвана джинса в подорожнику, запах розлитого бензину, кров, урешті-решт, там має бути кров, якщо її не змили дощі, але змили, очевидно, мусили змити.

Мій брат кілька разів у житті розбивався, він розвалював свої мотоцикли, скільки їх там у нього було, падав на повній швидкості, здирав шкіру, рвав одяг, але вставав і їхав далі, мов так і треба, у його житті було стільки машин, що я навіть не про всі з них пам'ятаю. У дитинстві він мене теж учив їздити, але з цієї затії так нічого й не вийшло – я завжди боявся швидкості. І дотепер боюсь. Можливо, після того як у дитинстві, напившись, ми з приятелем украли важкий «Урал» із коляскою і довго розганяли його ось такою самою трасою – безнадійною й неремонтованою, а коли розігнали на повну, я помітив, що міг друг, котрий, до речі, сидів за кермом, устиг заснути. На повороті «Урал» злетів із траси і якимось дивом проскочив між опорами ліній електропередачі. Ми залишилися живі й відразу протверезіли. Я боюсь швидкості, боюсь кудись їхати, більше за це я боюсь лише зупинитись.

3. Поганий Сосюра

Залізничний вокзал міста Сватове о четвертій ранку тихий і погано освітлений. Наскільки я розумію, Сосюра десь тут і воював. У його спогадах саме на цьому вокзалі чи то хтось когось узяв у полон, чи то навпаки – полону уникнув. Його важко іноді зрозуміти, особливо коли це стосується біографії, так прочитаєш цілий том і не зрозумієш – за кого ж воював головний герой? Сосюра надзвичайно химерний у своїх спогадах, подумати тільки – чувак пройшов усю громадянську, воював на кілька фронтів, уцілів, що найголовніше, і про що потім пише у мемуарах? Якийсь безкінечний трах із сестрами-жалібницями та відповідальними політпрацівниками (ок, із політпрацівницями – нічого такого, ясна річ, за Володимиром Миколайовичем, здається, не спостерігалось), якісь постійні плачі з того приводу, що десь там, у сонячному Донбасі, на нього чекає його молода незаймана Лілі Марлен, невизначеність політичної платформи й ідейної програми (те, що він за світову революцію, його жодною мірою не виправдовує – усі за світову революцію), порожняк, одним словом, – жодної тобі яскравої батальної сцени з м'ясом і кишками, намотаними на колеса червоних панцирників, жодного виписаного портрета бійців і старшин із послужними списками й зарубками на прикладах снайперських гвинтівок, жодних відомостей про кількісний склад сил супротивника, більше того – за весь цей час жодного власноруч убитого ворога робітничого класу! І він говорить, що він за світову революцію! Почитай, хочеться сказати автору, почитай спогади інших учасників революційних змагань на півдні Росії, ну, себто на Україні, почитай хоча б того ж таки Нестора Івановича – яка увага до деталей і врахування нюансів, він же фіксує кожного повішеного ним мародера чи комісара так ретельно, ніби справді розраховує передати ці списки безпосередньо святому Петрові у сподіванні на те, що старий зарахує йому це при перепустці до райських брам. Що в такому разі мав би зарахувати святий Петро до активу Сосюри Володимира Миколайовича? Оце його тягання із сестрами-жалібницями по санітарних вагонах? Навряд чи. Хіба що я чогось не розумію в концепції християнства. Що святому Петрові до сестер-жалібниць? У нього й без того турбот, я думаю, вистачає. Але менше з тим, навіть якщо ти не дбаєш при цьому про захмарні брами й перепустки, – не подобається мені його постійне недомовляння, адже ясно відчувається за всіма цими санітарними вагонами щось значно цікавіше – щось, про що Володимир Миколайович або справді забув, або зробив вигляд, що забув, – тому що насправді його мемуари пахнуть трупами, пахнуть теплою кров'ю і брудним одягом, тифом і дизентерією, лише чому він про це не пише? Біда цієї літератури в тому, як на мене, що біографії кращих її письменників значно цікавіші за їхні твори, ну та це справи не стосується.

Ми сходимо на перон. Потяг освітлюють кілька потужних ліхтарів, як на стадіоні, вагони важко рухаються, набираючи швидкість перед наступним перегonom, далі потяг повертає на Донбас. Тут немає чого робити навіть удень. Уночі тут немає чого робити взагалі. На вокзалі холодно, навіть незважаючи на те, що зараз літо, серпень, усе одно – на вокзалі холодно, і там уже хтось спить. «Давай, – кажу я, – пішли на автовокзал, там траса, спробуємо щось зупинити, у разі чого – просто дочекаємося першого автобуса, пішли, тут недалеко». Але це я так сказав – недалеко, насправді я ходив цими чорними від ночі вуличками не раз і не двічі, я-то знав, що йти вночі, наосліп, навпомацки по неасфальтованих вуличках цього містечка – заняття майже безнадійне. Та що робити?! Ми пройшли вздовж перону, зістрибнули на стежку, що тяглася вздовж рейок, яких уже й видно не було в траві, оминули кілька цистерн із метиловим спиртом і цементну огорожу, усе далі відходячи від прожекторів і вокзалу, повз нас прокотився наш Суми-Луганськ, обдаючи п'яним запахом тамбурного вугілля й солодкої кип'яченої води, потяг – це було щось останнє світле в цьому місті, далі довелося йти в темряві.

Автовокзал не працював. Востаннє, коли я тут був, себто кілька років тому, він ледь жеврів, дві третини рейсів уже тоді не функціонували, село було відрізане від цивілізації, та й цивілізацією все це назвати було важко; крісла і лавки були напіврозвалені, дерматин із них здерто, і гучномовець тривожно мовчав. Але тоді, у всякому разі, ще працювало кафе, де продавалися старі, аскетичні тістечка і яскраво-недоречні в цих строгих декораціях чупа-чупси. Я якось розраховував на це кафе, на ці чупа-чупси, зрештою, чупа-чупси мені були до одного місця. Я собі думав: о'кей, хай село відрізане від цивілізації, хай здерто дерматин, та хай навіть гучномовець не працює, – я переживу, я переживу без гучномовця, чесне слово, але ж кафе, кафе, курва, має працювати, а де є кафе, там є яке не яке культурне життя – водяра, котлети, проститутки, хоча б щось, хоча б якась електрика й комунікації.

Проте капіталізм оминув своєю вгодованою тушею ці суворі хліборобські місця, які вже тут чупа-чупси – вокзал не працював, на дверях висів замок і сподіватися просто не було на що. Ми обійшли темну споруду й вийшли на трасу. Під будівлею вокзалу стояла фура, очевидно, далекобійники відсипалися до ранку, щоб прокинутись і з новими силами пробиватися до Ростова чи на Кубань, відпрацьовуючи свої бабки, розвиваючи свій бізнес, назустріч своїй мрії, назустріч своїй смерті.

І ось ми стоїмо майже на виїзді з міста, метрів за сто від нас залізничний переїзд, і траса, біля якої ми зупинилися, така чорна, що, якби було не в лом, я повернувся б назад на залізничний вокзал – поближче до людей, поближче до цистерн із метиловим спиртом, поближче до духу Володимира Миколайовича, який час від часу мав би пролітати над залізничним вузлом, завертаючи на свою Третю Роту й тяжко зітхаючи вгорі від спогадів про санітарні вагони й третю селянську революцію. Зараз десь близько п'ятої ранку, ми попадали на землю під чиймось парканом, у будинку за зачиненими вікнами працює телевізор. Дивні люди, думаю я, живуть у цьому містечку, без кафе й гучномовця, без проститутток і чупа-чупсів, сидять по хатах, позачинялися, суки, на всі замки й дивляться телевізор до самого ранку. Що вони дивляться? Що їх цікавить? Останні новини? Що вони хочуть почути в останніх новинах? Чого вони чекають від цього світу, ховаючись від нього за зачиненими дверима й забитими наглухо вікнами? Що їм, своєю чергою, може показати цей світ, що світ приготував для цих дивних людей, котрі дивляться телевізор о п'ятій ранку? Баскетбол? Точно, мабуть, баскетбол, що ж іще, як не баскетбол. І тут звідкись із-за будівлі вокзалу виходить дивна істота, нічний поморочений мужик, сутінковий проспиртований метелик, який так само, як і ми, зауважує фуру, крутиться коло неї, не наважуючись підлетіти ближче, і раптом бачить нас. О, думаю, цей, мабуть, не любить баскетболу, цікаво, що він любить. «Ребята, – каже він нам, – ребята, де тут можна йобнути?» «Йобнути?» – перепитуємо. «Да, – відповідає він, – йобнути». Де тут можна йобнути о п'ятій ранку? Мабуть, теж приїжджий, судячи з цілковитої дезорієнтації й здорових бажань. «На залізничному можеш йобнути», – кажу йому. «А тут?» – «А тут – ні, тут ти не йобнеш, бачиш, усе зачинено, усі баскетбол дивляться». – «А як до залізничного пройти?» – «Іди по рейках, – показую йому, – он переїзд, іди ліворуч, пройдеш хвилин двадцять, там буде залізничний. Там можна йобнути. Тільки не йди праворуч, – кажу, – на Донбас вийдеш».

І вже коли він пішов, я подумав – що насправді шукав цей чувак о п'ятій ранку на автовокзалі? Невже справді йобнути хотів? Невже це не маніяк, не божевільний, не серійний вбивця далекобійників? Дивні діла твої, отче, які безсенсовні знайомства готуєш ти для нас у наших не менш безсенсовних переміщеннях. За годину під'їде перший автобус на Луганськ, ми попадаємо на задні сидіння й проспимо наші шістдесят кілометрів до наступного містечка, загалом – проспимо все, що можна було проспати, навряд чи щось від цього насправді втративши.

4. Масони в побуті

Ще одне місто-герой, пристанок підліткових мрій і темних пристрастей, що роз'їдають ізсередини сумління його мешканців. Близько тридцяти тисяч населення. Чотири середні школи, в одній із них я навчався. Церква XIX століття, оббита бляхою чи як це називається, чорт – церква оббита бляхою, це звучить. Відновлений монастир – за часів мого дитинства там стояла військова частина, наприкінці вісімдесятих із НДР повернулась родина моїх однокласників-близнюків, їхній тато був офіцером і служив саме в цій військовій частині, чуваки натомість навчалися у музичній школі по класу баяна, баян, я маю на увазі музичний інструмент, був у них один на двох, вони добре грали у футбол, багато, як на їхній підлітковий вік, курили, слухали привезений із НДР «Ассепт» і розповідали всім про ГСВГ, ге-се-ве-ге, сини полку, рідкісні засранці були, тато їх регулярно строїв, проте користі з цього було мало; і що тепер – де офіцери? де гауптвахта? де дембеля і ге-се-ве-ге? – що робиться з нашими збройними силами, релігійний, блін, дурман. Крім чотирьох шкіл є стадіон, банк, контори й елеватор. Ну, це вже традиційно. Господь заснував ці містечка й побудував у кожному з них елеватори, давши заповідь, мовляв, чуваки, ось вам елеватори, беріть, фігачте – це все, що від вас вимагається. Пам'ятаю якийсь путівник по Луганській області, яка тоді ще нормально називалась Ворошиловградською, там навіть на обкладинці було зображено вантажівку з пшеницею під елеватором. Чомусь урізалось в пам'ять. Хліборобні райони, наповнені збіжжям і молоком, парадиз для всіх фашистських загарбників. Так, поїхали далі – кілька кінотеатрів, гуртожитки петеу, ремонтний завод, залізничний вокзал. На вулицях багато піску й абрикосів, абрикоси падають у пісок, їх навіть не підбирає ніхто, цілі вулиці, засипані абрикосами, так і дивишся, щоб не наступити на них і не зробити боляче. З видатних громадян, якщо не рахувати парт– і госпактиву, можна згадати божевільного письменника Гаршина, який тут невідомо чим займався, але відомо як скінчив. Свого часу Старобільськ навіть був столицею Радянської України – у сорок третьому, коли совки рухалися на захід, він був одним із перших визволених українських міст, ясна річ, що за військовими частинами сюди відразу ж напхалася купа різної кабінетної шлоїбені, яка за відсутності у своєму підпорядкуванні пристойніших населених пунктів вирішила оголосити столицею саме наше містечко. Сам факт визволення міста було до непристойності роздуто й демонізовано – купа обелісків, меморіалів, ветеранів у медалях, хоч насправді-то всі серйозні бої на цьому напрямку велись у районі Донбасу. Там було за що битися: чорне золото, вугілля, шахти, що осипалися на голови неприкаяних гірників, – це тобі не елеватори. У самому Старобільську справи обмежились якоюсь румунською вартою, героїчними танкістами, що давили замуруваних румунів, надокучливими підпільниками й численними колаборантами. Ну, та потрібно ж було з цього всього зробити щось належне великому духові доби, бо негречно виходило: столиця Української РСР – і якась замурувана румунська варта. Куди вигідніше в іміджевому плані розповідати про жорстокі бої на підступах до міста й показувати нам, школярам молодших класів, ще живих, але вже непритомних від народної любові ветеранів у медалях, яким лише дай слово – вони тобі розкажуть, і про рідну землю Старобільщини, до якої вони припадали своїми розчуленими синівськими вустами, і про штурм Берліна, у якому вони брали вирішальну участь, говоритимуть, витираючи рукавом скупі чекістську сльозу й безсовісно переграючи в найбільш інтимних місцях, справжні солдати так себе не ведуть, одним словом. Натомість жодна сука не розповіла мені за часів мого дитинства про табори з інтернованими польськими офіцерами, котрих розстрілювали тут у тридцять дев'ятому, або про єврейські поховання, на місці яких побудували парк культури й відпочинку, аякже – це тобі не штурм Берліна і не замурувана румунська варта. Для мене було несподіванкою, що в Польщі, виявляється, багато хто знає про існування цього самого Старобільська, саме через

тих офіцерів, так що особливо й не похвалишся, звідки ти родом. Це те саме, що хвалитися, що ти родом із околиць Бухенвальда, скажімо.

Тут поруч, за містом, на початку двадцятих років минулого століття було засновано комуну. Імені Карла Маркса. Наскільки я розумію, комуна виникла вже після придушення повстанського руху в повіті. За усними переказами сучасників, комунари виявилися людьми непевними й особливою любов'ю в місцевого населення не користувались. Улаштували такий собі проміскуїтет в аграрних умовах, сільським господарством відверто нехтували, жили абияк, пили по-чорному, компрометуючи таким чином в очах сучасників, за їхніми ж таки усними спогадами, саму ідею комуністичного співжиття.

Уранці ми знайшли місцевий музей. Музей справив прикре враження – ті самі портрети ветеранів, модель танка, гільза з-під снаряда, мабуть, єдина тоді використана. У музеї нам дали адресу місцевого дослідника й довго дивились услід із огидою та недовірою.

Дослідника довелося чекати щось із півгодини – він саме пішов до редакції газети з черговим опусом на тему таємниць рідного краю. До нас він поставився з веселою зневагою: «А, – каже, – журналюги, знову понаїхали». Був чоловіком старшого віку, лівих поглядів на життя й суспільні процеси, погодився розповісти про перебування в місті Махна і продав нам два примірники своєї брошури «Шла война гражданская». «Махно завжди зупинявся в крайньому будинку, – повідомив він нам як заповіт, – щоби в разі чого легше було відступати». Назвавши адреси, за якими той зупинявся, дослідник вибачився і знову звалив до редакції, знову, очевидно, з опусом.

Ми знайшли потрібні адреси, пройшлися тихою центральною вуличкою й опинились у згаданому вище парку культури й відпочинку. Два дивовижні пам'ятники стояли в цьому парку, між гойдалок і каруселей. Пам'ятник першому робітничому полку був прикрашений трьохметровим піхотинцем. За спиною піхотинця автори пам'ятника прокреслили бойовий шлях полку, не надто довгий і надто заплутаний, аби назвати його переможним. Принаймні складалося таке враження, що повстанці їх просто ганяли степами Лівобережжя, а вже потім із цього всього спробували зробити хроніку революційної боротьби. За сто метрів, у глибині парку, знаходився пам'ятник борцям за радянську владу, у вигляді вази. На цоколі було зображено червону зірку й написано дивний текст: «Вічна слава героям революції – каменярів нового світу». Що за масонське формулювання, подумав я, чому саме каменярів? Що вона може символізувати собою, ця ваза? Так дивно – установлюєш ти, скажімо, радянську владу, установлюєш, керуєшся, можна сказати, найкращими побажаннями, гинеш у нерівній боротьбі з капіталом, і що – на твоїй могилі споруджують недороблену вазу й називають тебе при цьому каменярем. Дивна, позбавлена логіки доля переможців. Усі ці невинуваті замовчування справжніх подій, викривлення й перекручування хроніки боротьби, коли з усього густого, насиченого потоку історичних подій лишається тільки плутаний і рваний бойовий шлях робітничого полку, який невідомо ще на чиєму боці воював. Ну й ще ця ваза, під якою, очевидно, закопана полкова казна, золоті коронки та конфісковані керенки, старанно надбані в походах і погромах трьохметровими гіпсовими бійцями – каменярами нового світу, масонами періоду раннього непу, котрі пройшли свій короткий, але важкий маршрут місцями чужої бойової слави, зуміли перемогти й навіть повернулися додому, до своїх елеваторів. Повернулися героями й переможцями, і єдине, що їм лишалось учинити в цій химерній ситуації, – поставити серед парку культури й відпочинку свій гіпсовий Грааль у сподіванні на кінцеву перемогу комуністичних ідей і добру пам'ять нащадків, які натомість заб'ють тебе камінням, заваливши всі твої пам'ятники, не вірячи в твоє минуле, не маючи свого.

5. Усе цікаве в країні

Усе цікаве в країні відбувається на вокзалах, і що менший вокзал, то більше цікавого. Є великою помилкою думати, що влада може на щось впливати. Впливати на щось може начальник станції, котрий сидить у своєму кабінеті й пропускає із Заходу на Схід черговий товарняк, тридцять шість червоного кольору столипінних, навантажених цементом і хлібом, мануфактурою, курва, яку ховають місяцями на запасних коліях і у відстійниках, списують по накладних, отримують свій чорний нал, і жодна влада цього спинити не може. Вокзали працюють навіть під час війни, можливо, це останнє, що працює під час війни, он і Сосюра зі своїми сестрами-жалібницями переважно по вокзалах тягався, жодна війна цього не спинить, навіть громадянська. Повітря вздовж залізничного насипу особливе, воно розріджене постійним переміщенням сотень вагонів із тисячами громадян усередині. Повітря над залізницею відкрите, як вена, такого повітря не вистачає для тривалого дихання, тому ти рухаєшся від одного нічного вокзалу до іншого, від однієї вузлової станції до наступної, ловлячи устами цей солодкий розріджений кисень, дозований для тебе міністерством шляхів сполучення.

Я завжди інтимно ставився до залізниці, власне, не до залізниці як способу пересування, а предметно – до колій і насипів, вагонів і семафорів, до речей, зроблених з особливою, справжньою надійністю, мені завжди подобалися залізничні вокзали, літні вокзали Північного Донбасу, на яких збирався весь місцевий непотріб, алкоголіки, ветерани і дружинники, наші втомлені батьки, котрі приходили тихими липневими вечорами до маленького вокзалу з товстими колонами, післявоєнний дизайн, що може бути краще, пили в буфеті теплу водяру, слухали республіканське радіо, іноді сварилися й підрізали кого-небудь розкладними ножами, якими перед тим різали городину та відкривали томатні консерви. Біля вокзалу була кінцева зупинка одного з трьох міських автобусних маршрутів, зрідка сюди підкочувався жовтий задиханий автобус, із якого вистрибували пасажери. Мої старші друзі любили влаштовувати шмон на кінцевій, перекривали двері й вибивали останні бабки з розгублених невітшних студентів сільськогосподарського технікуму, котрі роз'їжджались надвечір по домівках. Особливо розгублених і невітшних відводили за будівлю універмагу й там збивали з ніг на теплу і свіжу траву, добиваючи їх у траві, так що кров і липнева зелень густо проступали на білих порваних сорочках жертв. Але нас вони не чіпали, ми були надто незрілі для подібних розваг, і все життя сприймалося нами як великий залізничний вокзал, схожий на стигле розламане яблуко, наповнене соком, сонцем і осами. Десь близько сьомої з'являвся фірмовий московський, який їхав на Південь, у Крим. Діти вибігали на першу платформу, на вокзалі їх і було лише дві – перша і друга, вони вибігали на першу й дивилися за міст, де над високою травою стояло марево й горіли семафори, і в цьому мареві між цими семафорами час від часу помаранчево зблискувала куртка колійника, котрий, наче диявол, переводив стрілки, перемикав семафори, благословляв увесь цей рух на Південь, у Крим, курва, до моря, якого ніхто з нас ніколи не бачив. Потяг збивав собою спеку, весь пил і всю траву, що гостро пахла між шпалами, зупинявся на якісь п'ять хвилин, із вагонів висипала мажорна столична публіка й купувала несвіжу пресу в кіоску та теплу водяру в буфеті. Дівчатка в купальниках і великих сонцезахисних окулярах здивовано дивилися на наші дитячі обличчя, на обвітрені гарячі обличчя наших батьків, на горді червоні гасла нашого вокзалу, писані не зовсім зрозумілою для них мовою, дивилися, і наш пил осідав на їхнє волосся, і наша трава забивалась їм між пальців ніг. Вони проходили пероном і залишалися в нашій пам'яті й нашій свідомості, і без того наповненій красивими і героїчними персонажами з життя, сновидінь і кінофільмів.

Найгострішим і найпечальнішим було саме усвідомлення цієї минулості, фізичне проживання цих кількох хвилин, упродовж яких юні жінки зі світлим волоссям і темними очима боязко спускалися до тебе, на твою територію, на територію, яка належала тобі по праву, за яку ти відповідав і яку чесно вважав своєю. І коли вони – хай усього лише на кілька хвилин – потрапляли на цю твою територію, ти шкірою відчував, як зрушується простір і як розламується час, як у ньому з'являються тонкі-тонкі, ледь відчутні й майже нікому не помітні тріщинки, у які відразу ж забивається уся трава наших перонів, увесь покалічений подорожник, забивається і вже лишається там назавжди, як позначка, за якою ти зможеш потім відновити у своїй пам'яті і цей день, і це літо, і цей густо-червоний лак на пальцях ніг, який ти встиг помітити.

Вони нічого не бачили в наших очах, вони зовсім нічого не помічали в зіницях недозрілої провінційної шпани, котра жадібно ловила кожен їхній рух, кожен їхній подих, просто купували свій пломб'єр чи свої журнали й зникали в темряві, що тяглася від нашого міста на Південь, до моря, а вже там і зовсім забували про невеличкий вокзал, одну з безкінечних зупинок їхнього довгого-довгого життя, сповненого ніжності, любові і ще чогось такого, про що ми в тому віці просто не знали. Хоча, якби вони подивились більш уважно, вони б неодмінно побачили багато цікавого, саме в наших зіницях, здивованих і широко розплющених, тому що в такому віці те, що ти бачиш, не минається безслідно, і, глянувши в наші очі, тільки подивившись уважно, вони могли б побачити і всі ті безкінечні товарняки з нафтою, які щодня прокочувались через місто, і птахів, які літали поміж нас на лунках запиленних горищах, і боязкі рухи наших однокласниць, і засмаглі торси наших старших братів, і приглушену пристрасть наших батьків, що надовго залишалась у наших зіницях, змінюючи їхній колір.

Потяг рушав, хтось і далі банячив у буфеті, на перон осідали теплі сутінки. Ставало темно й затишно, і так порожньо було в повітрі, очевидно, через відсутність у ньому цих прогрітих наскрізь вагонів, що ти просто повертався і йшов додому або йшов на футбольне поле й ганяв ним, аж доки м'яч цілковито не губився в темряві, і ти лупив з носака по згустках цієї темряви, намагаючись вирвати-таки свою перемогу. Але кого ти насправді міг перемогти в тих сутінках, у тій темряві, коли не було видно не те що м'яча, а навіть супротивника, – у тебе просто не було супротивників у тому віці, у тому місті, під тими чорними небесами, над тим темним витоптаним майданчиком. Усі твої супротивники з'являться пізніше, коли зовсім зникнуть і старші друзі, і більшість знайомих, зникне сонце з вокзалів, зникнуть гасла з післявоєнних фасадів, розбіжаться футбольні команди, у яких ти грав, а нові натомість зібрати вже буде неможливо, тому що справжні команди, команди, здатні перемогати, трапляються в житті дуже рідко, якщо трапляються взагалі.

Та навіть пустота, що раптово відкривалась перед нами, ніби поштова скринька без листів і нових журналів, навіть вона не могла відбити в нас бажання щоденно тягатися платформами. Можливо, це просто дитячий потяг до дорослих форм життя, коли в одному місці і в один час ти можеш побачити відразу всі схеми, за якими це життя рухається, – відчутти запах справжнього, дорослого життя, що пахне дешевою водійською їдальнею, пахне старими й промасленими робами, пахне, зовсім несподівано для тебе, радянськими парфумами і югославською жувальною гумкою, загалом має фантастичний запах, і навіть коли зміняться декорації, зміниться влада, зміниться країна, у якій ти живеш, усе одно залишиться цей запах, оскільки залишиться саме життя, незалежно від того, чи залишишся в ньому ти. Просто наші вокзали вміщали в собі все, аби почувати себе спокійно і впевнено: і низькі запилені вишні, і весь алкоголь навколишніх буфетів та їдалень, і всю контрабанду пристанційних складів, і найкрасивіших жінок наших містечок, котрі від'їздили транзитними рейсами в невідомому напрямку, але завжди, ти розумієш, завжди поверталися назад.

6. Реальна біографія Кобзона

Ніколи не намагайся зрозуміти, що саме там відбувалося – у твоєму дитинстві, чому більшість історій, розказаних тобі батьками, мали таке несподіване продовження й печальне завершення. Почнеш копатись у дитячих речах, щоденниках і фотоальбомах – обов'язково зав'язнеш, обов'язково натрапиш на щось таке, від чого мороз піде по шкірі і щелепи зведе від судоми й збудження. Кожне подібне повернення в дитинство погано закінчується – ось і ми сидимо, і п'ємо до ночі, і намагаємось про щось говорити, мовляв, здорово все виходить, здорово, що ми приїхали, хоча насправді нічого не здорово й усі ці рештки комун у степах і набитий кістками чорнозем вганяють у легкий ступор, так що лишається пити далі й говорити про погоду, засинаючи під час розмови.

Серед ночі нас будять, вантажать у машину й привозять на вокзал. Близько першої ночі з'являється потяг, довго стоїть на порожній нічній станції, потім рушає, але їде аж надто повільно, зупиняючись щоп'ять хвилин, так ніби тикає своїм мокрим чорним носом у серпневу темряву, винюхуючи, куди ж далі завертають ці чортові рейки. Фактично ми більше стояли, ніж їхали, нам трапився дивний партизанський поїзд, він зупинявся серед поля і в населених пунктах, він мовби пропускав перед собою невидимі нам потоки і струмені нічного повітря, гальмував під кожною шахтою, а оскільки їх – цих темних, порожніх усередині шахт – ставало чимраз більше, то подорож наша поступово перетворилася на таку собі розмірену міграцію вагонів у південно-західному напрямку. Пасажирів ставало все більше. На кожній станції підсідали цілі шахтарські родини, котрі їздили собі ось так Донбасом, у пошуках невідомо чого, бо що ти тут можеш знайти, у цьому Донбасі, куди ти приїдеш потягом, який майже не рухається, сядеш у Донбасі й вийдеш у Донбасі. Але вони все одно сідали й сідали, багатьох із них я міг пам'ятати з дитинства, вони майже не змінилися, навіть сорочки з короткими рукавами й білі затягані олімпійки на них я міг пам'ятати, оскільки вони були з тих-таки вісімдесятих, які я пам'ятав найкраще. Чоловічий одяг довше носить і краще запам'ятовується, у цьому є щось стильне – чоловіки в старшому віці аскетично ставляться до свого одягу, саме аскетично, а не зневажливо, дотримуючись певного пролетарського шарму, коли ти просто сприймаєш свій одяг як частину себе, то й інші теж сприймають тебе разом із твоїм одягом, невід'ємним від твого досвіду і твоєї фізіології, навіть якщо ти не знаєш, що це таке.

Ну ось, знову стоїмо під шахтою, за вікнами космічні пейзажі і зворотній бік місяця, зусіб'я, починаючи від ранку, щойно ми почали в'їжджати в цей справжній Донбас, нас оточують гори заліза, купи щебеню й нагромадження зелені. Забагато експресії в краєвиді. Особисто я спробував би все це якось розрізати, якби мені доручили зайнятися оформленням навколишніх територій. Навіщо тут стільки заліза й зелені, навіщо стільки шахт, головне – навіщо під ними так довго стояти?

У Донецьку нас зустрів друг – Білий, майор міліції, автор історичних романів, кандидат історичних наук. У його романах хтось когось постійно мочив, було багато крові й адреналіну, а негативними персонажами, що мені особливо подобалося, поруч із реальними татарами, поляками чи яничарами, щедро були представлені вурдалаки, вовкулаки, песиголовці та інші вороги українського народу. Коли я запропонував Білому поїхати разом до Гуляйполя, той легко погодився, тож ми домовились, що заїдемо за ним у Донецьк, а там видно буде.

Я був у Донецьку лише раз, у дитинстві, улітку вісімдесят четвертого. Чому я пам'ятаю рік? За рік до цього «Шахтар» узяв кубок і по всіх газетних кіосках Донецька продавалася книга, присвячена цій перемозі, я її тоді теж купив. Цікаво, що міста я не пам'ятаю зовсім, пам'ятаю велике автопідприємство в передмісті, де ми мали забрати новий самоскид і перегнати його додому. До речі, я собі думаю: хто в ті роки міг бути директором того автопідпри-

ємства? Мій старий переганяв час від часу машини, іноді брав мене з собою, як на дитячі роки це був фантастичний привілей – першому з-поміж усіх друзів залізти до прохолодної незайманої кабіни, я добре пам'ятаю запах нової техніки, запах бензину й мастила, запах здорового радянського дитинства, дощ, який почався і супроводжував нас до самого дому, усю цю подорож у межах одного дощу, у межах однієї країни, ми були вдома, кубок був у «Шахтаря», усе складалось якнайліпшим чином.

Повертаючись до міста, у якому ти був так давно, що можна сказати – не був зовсім, ти відразу ж намагаєшся зачепитися за щось знайоме, знайти якісь сліди й знаки. Утім, це марна затія, що могло залишитися з того часу – навіть кіосків не лишилося, тому ми просто вирішили перебути тут до ранку. І далі почалося безпосереднє знайомство з містом, з горілкою у фаст-фуді, з драпом у спальних районах, – лінивий літній день, що традиційно закінчується темним безпробудним безпам'ятством, унаслідок чого замість нормальних подорожніх вражень лишаються якісь уривки й епізоди, лишається передусім подивування – від того, що в цьому місті є кілька золотих пам'ятників і що десь тут, здається, є пам'ятник Кобзону, принаймні має бути. На ранок я найбільше переймався саме цим – був пам'ятник Кобзону де-небудь чи не було і якщо був – то де? І чи золотий він був, цей Кобзон, чи зроблений із гіпсу? Бо що я міг запам'ятати ще? Студентську їдальню із зариганим сортиром і охоронцями при вході? Таких студентських їдалень точно більше ніде немає. Натовпи чуваків у спортивних костюмах, котрі почували себе на вулицях міста впевнено й безтурботно. Це було, очевидно, їхнє місто, їхні костюми, вони мали право на свою безтурботність, на відміну від мене. Я міг запам'ятати краєвиди за вікном помешкання, але краєвиди ті міста вже не стосувалися. На вулицях було багато політичної реклами. Наступного ранку ми виїхали на Гуляйполе.

Їхати зранку автобусом у такому стані в невідомому напрямку – невдячне заняття, але що робити, головне – не лишатися тут, головне – виїхати, що ми й робимо. Значить, так, думаю я, водій дорогу знає, Білий, у разі чого, теж дорогу знає, поїхали. Що може бути в Гуляйполі? Очевидно, що там немає жодних атракціонів, жодних американських гірок і ніагарських водоспадів, ніагарських водоспадів там точно немає, я в цьому майже впевнений, та й не потрібні нам у такому стані водоспади. Головне – доїхати, а там видно буде, тому що ця гонитва за демонами щасливого дитинства, за привидами із затишних провулків пам'яті поступово починає брати за яйця, це так, ніби хтось тиче тебе писком у світло-червоні калюжі крові, мовляв, ось вони, залишені для тебе сліди, ось що лишилося тобі з минулого, бери, змивай усю цю кров, пролиту в класах і спортивних залах, хотів цього – маєш, не відвертайся тепер. Загалом – повертатися в місця, де ти ріс, майже те саме, що повертатися в крематорій, у якому тебе одного разу вже спалили.

І хто вся ця публіка, яка їде разом із нами? Хто всі ці тьолки в спортивних кофтах, хто ці бабусі з пакетами, мужики з дипломатами, прочани? Іноді мене бере такий розпач від усвідомлення власної непотрібності: ось вони всі їдуть у справах, тьолки, наприклад, їдуть у петеу, бабусі везуть самогон на базар, мужики з дипломатами їдуть цей самогон купувати, – добре, а куди їдемо ми? У петеу нас не чекають, та нас насправді ніде не чекають. А за самогоном зовсім не обов'язково їхати аж так далеко, самогон, наприклад, і в Донецьку можна було купити, і в Харкові. Але ж справа не в цьому, тому доводиться просто сидіти в розбитому лазі, на задньому сидінні, спостерігаючи, як дощова погода змінюється сонячною, ранкове повітря – пообіднім, Донецька область – Запорізькою.

Вигляд у вокзалу був такий, ніби його розбив параліч. З дверей вибіг якийсь дощовий пес і, побачивши нас, зупинився. Не впевнений, що саме сюди я хотів потрапити. Лишалось щонайменше півдня на знайомство з містом. На асфальті просихали калюжі. Життя, як і пес, завмерло.

7. 2.99 \$ за готельний номер

Третій день у готелі, валяємося на ліжках, ловимо вторяки, за вікнами чути веселий чоловічий голос, тут взагалі все чути. Чути, наприклад, що в готелі, крім нас, нікого немає, це особлива тиша порожніх кімнат навколо тебе, коли ти підходиш до стіни й розумієш, що з того боку, у сусідній кімнаті, знаходиться тиша, і так у всьому готелі, лише тьотка сидить на рецепції в білому халаті та прибиральниця нишпорить коридорами, дослуховуючись до нашого дихання, дихання трьох обкурених чужинців, які з'явилися тут три дні тому, порушили тишу порожніх сонячних коридорів, назвалися журналістами, сидять третій день у готелі й курять драп, запиваючи його самогоном. Тепле спокійне містечко з сонними вулицями, ось вона – столиця анархо-комунізму, територія унікальних соціально-політичних експериментів. Приїхавши до міста, ми відразу ж поселились у цьому готелі, на першому поверсі була перукарня й пахло одеколонами, і це ще був не найгірший запах, далеко не найгірший. Номери виявились настільки дешевими, що ми вирішили залишитися тут надовго. Можливо, це було головною помилкою. Ми піднялись у номер, кинули речі, перерахували бабки й пішли дивитися на місто.

Мушу визнати, що ніколи в житті не любив туристів, туристи для мене заголосні й метушливі, вони приносять із собою відчуття штучності, минулості, вони з'являються у своїх шортах і панамах, з «кодаками» на бойовому взводі, і ти відразу ж відчуваєш себе зайвим, і вони це відчувають, вони дуже чутливі, ці туристи, вони нібито й дивляться в об'єктиви своїх «кодаків», кудись повз тебе, в історичні панорами, що відкриваються за твоєю спиною, а самі насправді перешіптуються – що це за клоун, чому він не в шортах, де його панама, звідки він тут? А головне – туристам потрібні зовнішні знаки історії, щоб на кожному будинку висіли пам'ятні барельєфи, а за кожним рогом відкривалися види місць, описаних у їхніх непутящих буклетах. Вони ніколи не звертають уваги на речі прості й невибагливі – на стіни будинків, скажімо, побиті віспою кулеметного обстрілу, на старі присадкуваті явори в глибині парку, з яких, припустімо, могли звисати вороги трудового народу, вони не розуміють тиші вулиць, оглушених свого часу переміщенням армій, контужених канонадами й переможними салютами. Вони фотографують фасади, не розуміючи, що куди цікавіше фотографувати порожнечу, особливо якщо в цій порожнечі велись напружені бої з перемінним успіхом. До таких містечок, як це, туристи зазвичай не приїжджають, а якщо приїжджають, програма їхня суха й коротка – сфотографуватися біля барельєфу Махна на будинку колишнього штабу повстанської армії, спробувати знайти його хату (у путівнику написано, що австрійці спалили її ще в 1918-му, але все одно – треба спробувати знайти), урешті – зайти до музею й покрутитися біля бутафорської тачанки, слухаючи ідеологічно витриману пургу про встановлення радянської влади й сільськогосподарські успіхи регіону за часів незалежності. З усіх можливих зовнішніх позначок, крім барельєфу й тачанки, ми знайшли бар «Нестор». Після цього повернулися до готелю й далі курили свій драп.

В історичній літературі махновську республіку Гуляйполе описано настільки ретельно, ніби в описах міста, його економічній характеристиці та соціальному аналізі справді можна було знайти натяки й передбачення майбутнього злету цього населеного пункту, який за інших, кращих умов мусив би перетворитися на туристичну Мекку для всіх перейнятих долею анархізму як такого і його практичних форм зокрема, мусив би стабільно збирати на річниці і ювілеї натовпи згаданих нами тут вище чуваків у панамах і з «кодаками». Історики настільки дбайливо описують школи й заводи містечка, фіксують кількість робітників і чисельність єврейської громади, що в якийсь момент і сам починаєш перейматися історичною долею цього серпневого містечка, блукаєш повільно від автовокзалу до бібліотеки, від бару «Нестор» до напіврозваленної будівлі колишнього млина, упізнаючи щось зі старих

архівних фотографій, а щось не впізнаючи зовсім. Живучи в такому невеликому містечку, скажімо, три дні, на третій день ти вже починаєш упізнавати місцевих мешканців, і, що найгірше, – вони тебе теж починають упізнавати, від цього стає доволі незручно – тому що ти в їхніх очах зайда, щоб не сказати гірше, турист із «кодаком», який дивиться на них, як на тубільців, намагаючись знайти в рисах їхніх облич відбиток анархо-синдикалізму, утім, нічого, крім алкоголізму, не знаходить. Є в цьому щось нечесне – з одного боку, ти зі своїм збаранілим захопленням і намірами розпитувати кожного зустрічного, чи воював його дід в Махна, і вони – утомлені подібним цирком, перейняті своїм мирним виживанням у ринкових умовах, тому що там, де для тебе історія й ідеологічні переконання, для більшості з них криється джерело приватного підприємництва й не усвідомлених до кінця докорів сумління. Тому вони й дивляться на вас якщо й не вороже, то принаймні без жодного ентузіазму – і ті два вбиті наглухо хроні, з якими ви пили самогон на березі річки (уже не було містка, яким переїздили повстанці, річка зовсім зміліла, хроні сиділи на березі й печально мовчали, коли їм запропонували випити, відразу ж погодились, один із них взяв гроші і зник, ми думали, що назавжди, але ні – він повернувся, і потім ми швидко все випили і полізли у воду; хроні у воду не лізли, дивились на нас неухважно й відсторонено, кожен бачить у ріці своїх потопельників, ми до числа їхніх не належали); і директорка музею, котра втомлено нам щось пояснювала й перепрошувала, що мусить бігти в штаб, працювати на вибори, навіть не цікавлячись, за кого ми будемо голосувати; і продавщиця в газетному кіоску, яка спала в ньому до п'ятої години, потім замикала на висячий замок, навіть вона, попри те що ми купували в неї пресу, можливо, ми взагалі були єдині, хто купував місцеву пресу; і навіть той офіціант у привокзальному ресторані, який бачив нас щодня, щодня ми приходили до нього як до давнього знайомого, але навіть він дивився на нас байдуже. У маленьких містах люди спокійніші, вони наперед знають усе, що з тобою станеться, вони з першого погляду бачать, що ти так нічого й не знайдеш на цих запиленних вуличках, між цих старих розстріляних будинків, нічого не знайдеш і знайти не можеш, тому ти тут чужий, і питання лише в тому, скільки ти витримаєш у своєму готелі, наскільки в тебе вистачить грошей, драпу й консервів, щоб вижити в кривавому готельному просторі, наповненому тяжкими сновидіннями й запахом одеколону. У цьому все питання – чи звалиш ти просто сьогодні, вечірнім автобусом, подалі від чорних дір у навколишньому повітрі, у якому вмістилася вся твоя історія, чи будеш далі нипати їхніми вулицями, сидіти в парку, фотографувати фасади будинків, у яких були розташовані адміністративні заклади анархістів, блукати міським кладовищем, розглядаючи прізвища на могилах і пізнаючи найбільш із них відомі.

Мені здається, що я не можу зрозуміти головного в них – їхньої відстороненості, їхньої колективної пам'яті. Ясна річ, що я не розраховував побачити тут жодних воскреслих тіней, проклятих і невідспіваних, я був готовий до подібної дистанційованості й тотальної недовіри. Як я міг розраховувати на щось інше? Щоб розраховувати на щось інше, потрібно було щонайменше народитись у їхньому теплому влітку й вітряному восени місті, потрібно було школярем класти квіти до пам'ятника визволителям, знаючи, на чийх кістках цей пам'ятник побудовано, потрібно було спостерігати щороку, як осипається шовковиця й покриваються вуличним пилом вишні, ходити зранку на міський базар чи по конторах, мати свій бізнес, виховувати дітей, вітатись із перехожими на вулиці, виходити довгим, як блюзи, літнім вечором до річки, сидіти мовчки над нею, дивитися на протилежний берег, на якому, так само як і на твоєму, немає нічого – ні минулого, ні теперішнього, і зрозуміти, що навіть якби той старий міст усе ж таки вцілів, ти б ним навряд чи захотів перейти на протилежний бік, тому що насправді – і цього я теж зрозуміти ніколи не зможу – з цього берега, з цього міста, від цієї пам'яті тобі просто немає куди йти.

8. Ти міг померти й цього разу

Він мав добре й мужнє лице, лице тридцятирічного чоловіка, якому хочеться дати всі сорок, тому що він ніколи не ховався від сонця й не відмовлявся від алкоголю, сьогодні так точно. Виглядав він втомлено й розпачливо, розпач його був гіркий і якийсь ніжний, інтимний. Видно було, що в нього проблеми з бабою і що бабу цю він, очевидно, любить. А вона, сука, терзає його не загартовану ніжністю душу, душу тридцятирічного чоловіка, який звик у цьому житті до всього – до крові, до бруду, до роботи, до спирту, до принижень і помсти, але не до ніжності. Тут він був просто не готовий щось протиставити світові, окрім хіба що набухатися зранку і їздити заанімілим від літа містом у пошуках розради й подальшого алкоголю, ні першого ні другого, ясна річ, не знаходячи.

Учора по обіді друга-Білого викликали додому, дзвоник був офіційний. Він мав бути зранку на кафедрі. Варіант не поїхати, який я йому радив, Білого не влаштовував. Він вийшов серед ночі на трасу, простояв там пару годин, але все-таки поїхав. Наступного ранку ми з Льошкою теж вирішили їхати. Усе, що можна було тут побачити, ми побачили кілька разів. З нами віталися перукарка і продавщиця з газетного кіоску. Помітивши нас на вулиці, директорка музею переходила на інший бік. Офіціанти знали наперед, який алкоголь ми будемо просити. Ефект несподіванки минув, наступали суворі будні тижневого запою. Останній день я пролежав у готелі, страждаючи, як я думав, на алергію. Ми вирішили рухатися на північ, де у 18-му році в лісах формувались перші повстанські загони. Автобуси туди не ходили – з 18-го року в цьому плані мало що змінилося. Добре, вирішили ми, які автобуси – вийдемо на трасу, застопимо що-небудь. На виїзді з міста стояли дві тьолки, про щось перешіптувались, дивлячись на нас, і, здавалося, нікуди їхати не збирались. Нас, натомість, ніхто не брав. Поруч була річка, над нами висіли низькі хмари, трава була запилена, дорога порожня.

Він, очевидно, не збирався зупинятись. Сповнений своєї гіркої туги, сповнений алкоголю, поклавши на власний суспільний статус, поклавши на власний, який там у нього вже був, сімейний статус, поклавши, зрештою, на правила дорожнього руху, він ганяв неквапливим пообіднім містом, намагаючись забитися на своїй «копійці» в якийсь темний глухий кут, у якому його розпач його не знайде й де можна буде пересидіти до кращих часів. Урешті за якимось унутрішнім імпульсом він повернув із центральної вулиці в бік заводу, оминув ДАІ (дивно, що не посигналив їм), проїхав уздовж складів, іще раз повернув ліворуч і опинився на виїзді з міста, де побачив нас. Як я вже говорив, зупинятися він не збирався. Проте щось у його затуманених гіркотою мізках в останній момент спрацювало, і він ударив на гальма. Та це лише так говорить – ударив, він був уже не в тому стані, щоб бити по них різко й рішуче. Він ударив по них радше розпачливо й непереконливо. «Копійку» потягло з дороги, вона проповзла добрих метрів двадцять і завмерла, тяжко схлипуючи. Ми підбігли. «Довезеш?» – питаємо. Він думав. Про що він думав? Бог його знає, про що люди думають у такому стані за кермом, єдине можу сказати, що він не сумнівався, сумніву в його очах не було, було скоріше загальне нерозуміння – хто ми такі, хто він такий, для чого він зупинився. «Добре», – сказав він. «Скільки?» – питаємо. «Ніскільки», – відповів він. «Як ніскільки?» – «Так, ніскільки, за бензин заплатите, і поїхали куди хочете». Ми теж подумали. «Ок, – говоримо, – давай». Сіли в «копійку», зачинили двері, машина рушила, й тут ми все зрозуміли. Одне пиво він щойно закінчив, друге дав потримати мені. «Потримай», – каже. «А це нічого, – питаюсь, – що ти п'єш за кермом?» – «У мене проблеми, – говорить він, – мені хуйово». – «А, – кажу, – тоді нічого». «Копійка» рвонула назустріч обрію, проїхала метрів двісті й заглохла. «Що таке?» – питаю. «Потрібно штовхнути, – сказав він, – проблеми з двигуном». Ми вийшли й почали штовхати. «Прикольно, – подумав я, – хто кому має платити». Ну та він нам навряд чи заплатив би.

На автозаправці була черга. Але він у черзі, судячи з усього, стояти не збирався, він лаяв водіїв, лаяв заправщиків, критикував світопорядок загалом. «Що робити будемо?» – спитався я. «Зараз-зараз», – він гарячково думав. «Давайте», – сказав нам врешті, очевидно на щось зважившись. «Що?» – «Штовхайте!» Ми вийшли й знову покотили нашу «копійку», двигун завівся, водій натиснув на газ і різко повернув назад на Гуляйполе. «Ей, – занервував я, – ми що – назад?» «Зараз-зараз», – лише й повторював він. «Копійка» увірвалась у містечко. У перший поворот він не вписався, виїхав на хідник і якийсь час їхав так. Потім виїхав-таки на дорогу. Час від часу він стурбовано дивився, чи тримаю я його пиво. Я тримав. Ми рішуче промчали містом, минули наш готель, біля якого терпеливо сиділа знайома нам продавщиця газет, відчайдушно проскочили вокзал і стадіон, посигналили біля якогось кафе і вискочили на іншу околицю. По-моєму, чувак промахнувся. Він прошивав це місто, як дельфін акваторію, розлякуючи карачкуватих, як гуси, бабусь, що несли з базару нерозпроданий самогон, і відчайдушно клаксонячи птахам і янголам, які потрапляли, не встигнувши відступитись, у лопаті реактивного двигуна його «копійки», від чого радіатор заливався кров'ю, а «копійка» ревіла й глохла.

Але на іншому виїзді з міста теж була заправка. Ми залили повен бак, розвернулись, знову прорвались крізь місто, переїхали через міст і рушили на північ. Його пиво ми з ним випили. Його справді щось мучило. Він час від часу бив себе долонею по голові, з відчаю і якогось жалю до самого себе, ніби хотів сказати сам собі – ось тобі, за те, що не зміг уладнати як слід свої проблеми, ось тобі, тримай. До того ж, якби він себе не бив, він, безперечно, заснув би, а так ці різкі короткі удари виводили його зі сну, а нас із жахливого заціпеніння. Я намагався з ним говорити, намагався робити музику в його магнітофоні голосніше, аби лише відволікти його від сну, що важким туманним антициклоном насувався на його свідомість, але він і сам усе контролював. Він усе контролював і все бачив. У якийсь момент я його зрозумів – о'кей, думав він, нормальні чуваки мені трапились (це він про нас), відвезу їх куди треба, повернуся назад, уб'ю цю суку, відремонтую «копійку», пострижусь, о'кей. Але пиво ми випили, музика його не тішила, тому не дивно, що він засинав під цим сонячним промінням, у серпневому повітрі, наповненому хмарами, ніби соком, між двома містечками, одне з яких ми назавжди покинули, а до іншого навіть не сподівалися потрапити. Ми б теж, очевидно, заснули, якби за кермом був не він.

Це була дивна подорож, у всіх сенсах дивна – і дорога була дивна, усе гірша й гірша, і день був незрозумілий, він тривав так довго, що я починав думати, чи не закінчиться він для нас прямо тут і прямо тепер, і водій наш так дивно й так гірко переживав свої негаразди, що я навіть не міг сказати йому – брат, зупинись, зупинись, брат, ми виліземо з твоєї «копійки», та й сам ти вилазь, куди ти такий поїдеш? Не міг я йому такого сказати, його б це просто вбило. Потрібно віддавати належне чужому безумству, адже невідомо, як ти сам за пару років будеш поводитися на людях. Він переїжджав зі смуги на смугу, мчав по зустрічній, засинав час від часу і знову бив і бив себе долонею по голові, не давав собі спуску, не міг відпустити себе з богом, аж доки ми несподівано й благополучно не в'їхали до потрібного нам містечка і, принагідно розігнавши з дороги зграйку піонерів на велосипедах, не загальмували біля автовокзалу. «Ти назад хоч доїдеш?» – запитався я. «Та ясно», – не зовсім зрозумів він мене. «Ну, спасибі тобі», – кажу. «Добре, давайте!» – він попрощався з нами без жалю й надії на повторну зустріч, ніби це не ми проїхали з ним щойно цю дорогу смерті довжиною в сорок потойбічних кілометрів. Очевидно, його дорога була куди небезпечнішою за нашу.

Над автовокзалом нависав винищувач. Зірки на крилах розмило дощем, крізь бетон на постаменті билась суха трава. Зараз він на своїй «копійці» набирав швидкість у зворотньому напрямку, на двигуні закипала кров, радіатор був набитий пір'ям. Можливо, він уже розбився. Ми обійшли винищувач і попадали в траву. Автобусів не було. Лірична історія без жодних наслідків.

9. Духи приходять на мій гашиш

І тут Білий повернувся. Ми лежали в траві, ходили до автовокзалу пити воду, ходили до міста за пивом, кілька годин валялися під нашим винищувачем із розмитими зірками, аж доки він не повернувся. Кандидат історичних наук, він-то напевне розумів, що коли є бодай найменша можливість вибратися до таких психоделічних місць із героїчною історією, із кумарним сьогоденням, то можливістю цією варто скористатися на всі сто. Можна скільки завгодно писати історичні романи, проливаючи в них кров ні в чому не повинних вурдалаків, а все ж варто бодай раз на десять років кинути все й приїхати до безіменного степового містечка, де пил перекочується центральним майданом і під єдиним баром сидять місцеві плантатори й п'ють прозору, як небо, горілку, де під винищувачем уже кілька годин на тебе чекають твої друзі і друзям твоїм без тебе щохвилини стає все печальніше, а від алкоголю – щохвилини краще. Тож якщо ти приїдеш вчасно, то застанеш їх у дивному піднесеному стані, який сприяє дружній бесіді та подальшому пересуванню. Надвечір ми дісталися Дібрівського лісу.

Білий обіцяв показати нам дуб історичного значення, під яким, нібито, Махна й було названо батьком. Приїхавши до Дібрівки, познайомившись принагідно з політично підкутим водієм, котрий нас підвіз і прочитав нам короткий курс місцевої векапебе, ми з подивуванням дізналися, що вищезгаданий нами дуб пару років тому спалили піонери. Святкували там щось своє, піонерське, може день народження Леніна, не знаю, ну й спалили його. Дізнались також, що місцевий музей так-сяк жевріє, але директор його, сука остання, нагинає всіх із цими йобаними виборами й менш за все думає про батька Махна з усіма його дубами. Одним словом, ситуація складалася не на нашу користь. Ми вийшли з Дібрівки й пішли просто в ліс, думаючи собі приблизно так: ну, добре, дуб піонери спалили, гаразд, діти, що ти з них візьмеш, директор-сука, теж можна зрозуміти, нагинає з виборами, теж ситуація знайома, але навіть він, цей патологічний директор, який продав честь, совість та історичне призначення в обмін на жирне тавро адмінресурсу на своїх директорських сідницях, – навіть він не зможе нам заборонити запхатися в цей ліс і пробути в ньому стільки, скільки вже нам захочеться, а вже скільки нам захочеться, це суто наша справа і стосується вона лише нас, ну, можливо, ще лісника.

Мені доводилося ночувати в різних місцях і за різних обставин. Я ночував кілька ночей на львівському вокзалі на пакунках із фашистськими газетами, які я туди привіз для розповсюдження, я ночував на українсько-угорському кордоні разом із групою старшокласників, які їхали кудись на екскурсію, думаючи, очевидно, що я теж їду на екскурсію, я ночував п'ятий на річковому пляжі, і навколо мене ходили рятівники та пляжники, не знаючи, чи я вже потонув, чи ще ні, я ночував на лавах у парку і в зимових електричках на станції П'ятихатки, не маючи змоги звідти виїхати, одного разу я ночував у піонерському таборі на столах для пінг-понгу, ми з приятелем заїхали туди для проходження педагогічної практики, але вожаті, випивши весь наш спирт, сказали нам, що лишатись нам тут не обов'язково, та й для дітей так буде краще, тож ми можемо їхати, і ми повкладалися на столі для пінг-понгу, з різних боків сітки, і на ранок справді поїхали звідти, спати цілий місяць на пінг-понгових столах нам не світило. У цьому є щось більше, ніж пригода чи цікавий випадок, пригода – це коли ти потрапляєш серед ночі до свого готельного номеру, маючи ключ, і знаходиш у своєму ліжку кількох невідомих, – це пригода, я згоден, а коли ти не маєш ні ключа, ні готелю, ні невідомих, коли ти взагалі не маєш жодної гадки, як перебути до ранку в ситуації, до якої ти потрапив, – це вже не пригода і не цікавий випадок, це твоє життя як воно є – без прикрас і зайвого пафосу, ти просто продаєш простір своєю присутністю, вириваєш для себе рівно стільки місця й тепла, аби не замерзнути за ніч. Ми звертаємо з лісової дороги, довго

йдемо, зрештою знаходимо галявину, стягуємо дрова й розпалюємо багаття. Спочатку ми випили все, що в нас було, потім нам видалося, що цього недостатньо, й ми почали добивати драп, навіть друг-Білий, кандидат історичних наук, який усі ці дні утримувався й обмежувався самогоном місцевого виробництва, тут щось попустився, розслабився, покурив з нами й почав розповідати про самураїв і їхні кодекси честі. На кодексах честі я й заснув.

Прокинувся я десь о п'ятій. Льошка відрубався на спальнику, друг-Білий сидів біля загаслого вогню й дивився в ліс. «Що там?» – спитався я. «Хтось ходить», – тихо промовив він. «Давно?» – уточнив я. «Давно, – відповів Білий, – усю ніч». – «Добре, – кажу, – лягай спати, я їх постережу». Він одразу ж заснув, а я зайняв його місце й став дивитися, хто там ходить між дерев. Дивився я години дві.

Одного разу, уночі, я сидів на березі моря й розглядав хвилі, я намагався їх побачити, але бачив лише темряву, яка рухалася зовсім поруч і яка могла щомиті необережно зачепити мене, звалити своїм хвостом або затягти щупальцями до свого темного нутра. Мені завжди здавалося, що коли ти нічого не бачиш у темряві, то це ще зовсім не значить, що в цій темряві ніхто не бачить тебе. Оскільки вона – темрява – це щось, що знаходиться поза тобою, ти завжди випадаєш із неї, натомість той, хто лишається в ній, завжди має зручну позицію для розглядання тебе, адже темрява – вона лише з твого боку темрява, з його ж боку це вже щось інше, щось, чого ти не можеш побачити, а отже, і зрозуміти. І тепер, коли я сидів біля загаслого вогню, що остигав, і холонув, і втрачав своє тепло, ніби велика піцца, я думав, хто саме міг ходити цілу ніч навколо нас. У мене такі речі, можливо, притупилися, а ось Білий дунув і щось таке за цими соснами побачив. Цікаво, хто це міг бути? Душі лісників? Мабуть, душі лісників або душі піонерів із сусіднього табору, піонерів, які повтікали давно, багато років тому, із затишних піонерських наметів до лісу, харчувалися якийсь час корінням і мухоморами, від чого поступово втрачали свою піонерську подобу, ставали неприкаяними духами, щоночі приходили на вогонь у лісі, не наважуючись підійти ближче, щоб не зустрітися з піонервожатим.

Усі ті, чию присутність ти відчуваєш поруч, завжди шукають у тобі підтримки, потребують твоєї співучасті, ти весь час ловиш на собі їхні погляди, які вас поєднують. Але, прокинувшись одного разу в незнайомому місці, самотній і розгублений, ти раптом гостро відчуваєш поруч іще чиюсь присутність. Ти б ніколи не зміг його побачити, але він натомість ніколи б не пройшов повз тебе. Скажу лише, що я насправду готовий був побачити тіні й почути голоси з-поза сосен, адже я їх не бачив лише тому, що не знав, що саме я маю побачити, за якими саме ознаками я маю їх розпізнати. На відміну від мене, вони знали все, вони бачили мене й моїх друзів, вони відчували нас, ми світилися їм у їхній темряві, не належачи їй, не западаючи в неї, світилися всією своєю кров'ю, яка стояла в нас, як ртуть у термометрах. За нею вони нас і відчували, на її рожеве світло вони виходили з-поза теплих стовбурів і зупинялись на віддалі, протягуючи до нас руки, намагаючись у нас щось відібрати, намагаючись нам щось залишити. Спробуй, раптом ти зможеш навчитися розрізняти їх за тінями, за запахами, за тишею навколо тебе, яку вони наповнюють собою, якої їм цілком достатньо, аби бути весь час поруч, лишатися непоміченими й невпізнаними. Раптом ти навчишся вирізняти їхнє дихання, яке – ось зараз, слухай – схоже на дихання дерев, на дихання сосен, таке саме спокійне й розмірене, хіба що трішки тепліше, це від їхнього голосу, від того, що вони тобі щось говорять, щось дуже важливе, щось таке, що ти можеш почути лише вві сні або лише на записах, які ти слухаєш, лише посеред чорної ранкової тиші, оскільки те, що вони говорять, – це і є тиша, в'язка цілковита тиша, наповнена зсередини їхніми голосами.

10. Лівий марш

Ніколи не цікався політикою, не читай газети, не слухай радіо, вибий кінескоп зі свого тіві, устав туди кольоровий портрет Мао або Фіделя, не давай їм найобувати себе, не підключайся до Мережі, не ходи на вибори, не підтримуй демократію, не відвідуй мітинги, не вступай до партій, не продавай свій голос соціал-демократам, не встрявай у дискусії про парламент, не говори про президента – мій президент, не підтримуй правих, не підписуй жодних петицій до президента – це не твій президент, не махай рукою губернатору, коли зустрінеш його на вулиці, тим більше – ти його ніколи не зустрінеш, не ходи на зустрічі зі своїм кандидатом – у тебе немає кандидата, не виявляй інтересу до діяльності профспілок – профспілки тебе використовують, не підтримуй національне відродження – першим вони повісять тебе, ти їхній ворог, ти їхній єврей і гомосексуаліст, ти їхній фашист і більшовик, ти їм заважаєш займатись політикою, організовувати передплату, підіймати рейтинги на телебаченні, заважаєш їм найобувати себе, контролювати Інтернет, вигравати виборчі перегони, розбудовувати демократію, збирати мітинги, налагоджувати партійне життя, боротися з соціал-демократами, блокувати роботу парламенту, привести до влади народного президента (у народу має бути народний президент!), домовлятися з правими, ініціювати звернення до президента (до свого, народного президента!), тримати за яйця губернатора – виводити його на вулиці (до народу!), продавлювати в органи влади своїх кандидатів (формувати свою вертикаль!), підім'яти під себе профспілки (чому ти, сука, не віриш профспілкам?!), надати розмаху національному відродженню – повісити на ліхтарях під оперним усіх ворогів, євреїв насамперед, потім гомосексуалістів, можливо фашистів і більшовиків, все одно більшість із них – євреї і гомосексуалісти, виховати нарешті нормальне покоління, яке приведе їх до влади і залишить у спокої, у спокійній країні, де вже всім буде насрати на політику, на газети й радіо, де ніхто нічого не знатиме про Мао й Фіделя, де в лом буде навіть під'єднатися до Мережі, прийти на вибори, підтримати галіму демократію, відвідувати мітинги, вступати до партій, навіть продавати свій голос соціал-демократам буде в лом, не кажучи вже про дискусії щодо парламенту, не кажучи вже про президента (хіба в тебе є президент?), не кажучи вже про правих і петиції – тобі не потрібні петиції, тобі не потрібен губернатор, ти не знаєш свого кандидата, тобі насрати, членом якої саме профспілки ти є, – профспілка платить за все, – не кажучи так само про національне відродження – першим повісили твого сусіда, наступним будеш ти.

Політика куплена, газети й радіо куплені, тіві – ти сам знаєш всю правду про тіві! Мао мертвий, Фідель мертвий, не давай себе найобувати! Мережа контролюється, вибори куплені, демократія мертва, парламент куплений, президент куплений – у тебе немає президента! Праві куплені – у країні немає нормальних правих! Петиції проплачені, губернатор куплений, твій кандидат куплений – ти знаєш, кому продався твій кандидат?! Профспілки куплені, усі профспілки куплені, давно й повністю, усі-усі лідери профспілок давно куплені або мертві! Національного відродження не буває! Їм просто хочеться тебе повісити! Їм обов'язково потрібно тебе повісити! Підвісити тебе за ноги на ліхтарі під оперним! Намотати тобі петлю на шиї й вибити з-під ніг старий конторський стілець! Так, щоб усі бачили! Щоб ніхто не міг оминати твою беззахисну тушу! Щоб усі спостерігали, як тебе мотає свіжим серпневим вітром! Вони тільки про це й думають, суки! Суки! Вони думають про тебе! Вони тільки про тебе й думають! Не думай про політику! У газетах – суки! На радіо – суки! На телебаченні – суки! Мао – сука, Фідель, блядь, сука! У Мережі одні суки й підари! На виборах – суки! Демократія ссучилася. Парламент ссучився! Президент – сука, це не твій президент! Праві, губернатор, кандидат – сууууууууки!!! Які петиції??? Які профспілки??? Яке відродження??? Суки!!!!!!!!!!!!!!

І спробуй після всього цього не продатися.

Я люблю читати воєнні мемуари, незалежно від того, у якому званні й на чиєму боці воював автор: чи був він офіцером вермахту, чи петлюрівським старшиною, чи він і далі лишається лідером мексиканських партизанів, чи його до сьогодні вважають чеченським польовим командиром, – в описах бойових дій час від часу проступає той наратив, який мені особисто видається надзвичайно чесним і симпатичним, – якщо вже тобі довелося власними руками правити контури історії й географії, ти навряд чи почнеш займатися моралізаторством і дидактикою, уся твоя агітація в цьому випадку нікого не буде цікавити, тому що за тобою стоятиме щось набагато важливіше – твоя біографія, твоя причетність до справжнього, безпосереднього життя, до живої історії, до реальної політики, такої, якою вона й має бути, – вуличної, масової та несправедливої. Принаймні, тоді до неї не може бути жодних претензій.

Мене ніколи не цікавила політика, за винятком тих випадків, коли вона пролазила попід двері мого помешкання й починала смердіти просто в мене на кухні, тоді я нею цікавився, власне, я цікавився тим, як її позбутися. Спробуй як-небудь – позбудься політики у своєму житті. Побачиш, чи вдасться це тобі, на скільки тобі стане сил і терпіння. Вона надзвичайно вчеплива, ця курва, вона буде заповзати в шпарки й тріщини, буде маніпулювати тобою, обов'язково буде, ти, сам того не бажаючи, почнеш брати участь у цій грі, влаштованій для тебе. Але спробуй грати в цю гру за своїми правилами – і відразу ж отримаєш по руках, спробуй, скажи їй – о'кей, я хочу займатися політикою, я хочу вступити в нормальну комуністичну партію. Де в цій країні нормальні комуністи? Чому вони всі їздять на «мерсах»? Я хочу мати нормальний парламент, який би легалізував гашиш. Я не хочу, щоб моїми депутатами були ці жирні свині. Я не хочу, щоб моїм губернатором був банкір, а моїм кандидатом – який-небудь мажор, якому насрати на права трудящих. Я хочу бути членом профспілки, але я хочу, щоб це була нормальна профспілка – з кулеметами і фугасами. Петиції мені не потрібні, дякую. Я справді хотів би цікавитися політикою. Я хотів би, щоб молодь у моїй країні цікавилася політикою, займалася нею, щоб політика не належала цим старим переляканим мудакам, які говорять на мітингах про національне відродження. Але я хочу, щоб вона – ця молодь – боролася не за владу. Я хочу, щоб вона боролася з владою, щоб вона захоплювала банки й блокувала обладміністрацію, щоб вона контролювала бюджет і викидала клерків із вікон їхніх кабінетів, щоб вона виходила на суботники під чорними прапорами, прапорами кольору чорної жіночої білизни. Домовмося про такі методи національного відродження. В іншому вигляді політика мене справді не цікавить, та і я для неї навряд чи становлю особливий інтерес. Тому гаразд – кожен залишається при своєму: ви зі своїми бабками, я зі своїм канабісом. Насправді я живу з вами в одній країні, я люблю цю країну, я не поїду з неї, навіть якщо ви почнете репресії, усе нормально – ви мені не заважаєте, у мене, так само як і у вас, удома є радіо й телебачення. Просто я дивлюся інші канали.

Наступного ранку ми знову лежали в траві біля траси й чекали на автобус у який-небудь бік. Траса Донецьк-Запоріжжя прогрівалася сонцем, небо було низьким і свіжим, але в ньому вже соталась осіння сухість, іще кілька тижнів, і почнеться справжня осінь. Сік у траві гірчив від цього передчуття. Земля була теплою, а повітря – нерухомим. Я лежав і не хотів вставати, я знав, що це моя остання трава цього року, останнє тепле повітря, навряд чи я ще потраплю на цю трасу, навряд чи я ще коли-небудь буду лежати тут, принаймні – не в цьому житті. Від цього ставало особливо тепло. За півгодини Білий упіймав машину й поїхав додому. Ще за деякий час ми зупинили автобус і поїхали у протилежний бік.

Частина 2

Мої вісімдесяті

81-й. Кіно

Мої вісімдесяті легко надаються до екранізації. Коли в цій країні знову почнуть робити кіно, я б зняв його про мої вісімдесяті, хоча б для того, щоб іще раз відтворити для себе на екрані один із можливих варіантів вибудовування свого життя як чіткої і прозорої схеми, у якій від початку закладено всі необхідні причини й можливі наслідки. Це кіно було б у міру дидактичне й розважальне, у ньому було б щонайменше пафосу й ностальгійних соплів. Замість цього там було б сонце, багато техніки, багато виробництва, загалом – там було б усе нормально з соціальною складовою, усе мало б бути на своїх місцях – вантажівки, залізничні склади, придорожня трава, літні ранкові сосни, універмаги, приміські залізничні вокзали, прохолодні кінотеатри, газетні кіоски, шкільні спортивні зали з матами й батутами, вагони з вугіллям, рейсові автобуси, порожні автотраси, колонки з крижаною водою, кіоски з грамплатівками, шашличні, черги на атракціони, кишенькові злодії, божевільні алкоголіки, містечкові проститутки, веселі фарцовщики, спекулянти й кіномеханіки, мандрівні бібліотекарі зі своїми переносними ятками й професійні циганки, котрі збирають мито на базарах і вуличках, – у цьому кіно було б достатньо позитивних персонажів, негативних у ньому не було б зовсім, у всякому разі, я б не хотів, аби вони там з'являлися. Більше того – у такому кіно навіть персонажі потенційно негативні, як-от згадані мною тут фарцовщики чи не згадані любери, обов'язково трактувалися б як герої, хай і не позитивні, але не без своїх чеснот. Подвійні стандарти, які нині часто є визначальними, у випадку з моїм кінематографом просто б не підходили, вони б там були зайвими і недоречними, оскільки вони будь-де є зайвими й недоречними, а в кіно тим більше. Що там має бути ще? Там має бути все нормально з погодою, події повинні відбуватись обов'язково влітку, мої вісімдесяті – це переважно літо, можливо пізня весна, але краще все-таки літо. Там має бути багато води, багато зелені, у жодному разі не повинно бути політики – політика з'явиться пізніше, уже в дев'яностих. Тоді політики не було, світ тримався своїх меж і за них не виходив, життя було самодостатнім, країною можна було пишатись, із батьків варто було брати приклад, пропаганда не зайовувала, соціум не давив.

У кіно про мої вісімдесяті має бути багато любові, любові спонтанної, непродуманої, вуличної й нелогічної, з першим сексом на шкільних партах, з першими розборками за заводськими парканами, з першими проблемами й першими обломами, з дивними неправдоподібними історіями про викрадення наречених із батьківських домів, про таємне вінчання, про підпільні аборти, про ніжну й захопливу підліткову груповуху – повільні чорно-білі кадри, глибоке й повчальне проживання своїх років, розміреність відведеного тобі кимось часу. Ще там має лунає багато голосів – веселих, нервових, радісних, які належать сотням безіменних героїв цього фільму. Герої мають блакитні очі, вигоріле від сонця волосся, засмаглу суху шкіру. Вони мало сплять, багато п'ють і розмовляють. Вони постійно потрапляють у дурнуваті невігдані ситуації, з них сміються небеса, їм багато чого пробачають боги, тому що, попри все, у їхніх діях немає зла: дурість, так, – є, невитравний побутовий шиз – скільки завгодно, авантюризм, наївність, уроджене ненав'язливе бажання набити всіх навколо, зі згаданими вище богами включно, – так, але не зло, зла в цьому кіно не буде, не чекайте.

Водночас у цьому кіно обов'язково має бути кримінал, багато злодіїв і спекулянтів, злісних порушників норм соціалістичного співжиття, безумних маргіналів із сокирою за халявою, з ножом у пластиковому дипломаті, з трояндовими шипами в горлі, безліч малоліт-

ніх виродків, які йшли стінка на стінку з битими пляшками в руках, які голили собі черепа, щоб усі бачили, скільки вони мають шрамів, які випалювали собі на шкірі саморобні татуювання, так потім і ходили – з попсованою шкірою, з незрозумілими пентаграмами, з почуттям гордості й відваги. Цей кримінал не повинен викликати депресняків, оскільки має в собі присмак гіркості й розпачу від неможливості до кінця зрозуміти сам механізм перетікання життя навколо тебе, розростання його в природних декораціях, у яких ти, як ти не бийся й не махай своєю битою пляшкою, є всього лише одним із безіменних статистів, котрі проходять екраном, на мить об'ємно фіксуючись в очах глядацької аудиторії, і навіки зникають у чорному річищі титрів. Кримінал у цьому випадку покликаний робити обставини любові й народження більш рельєфними, а обставини смерті – більш темними й загадковими. Він є радше приправою, залишеною в цих сонячних полях для повноцінного смакування деталей, якими поступово наповнюється твоє існування і які ти для себе починаєш поступово вирізняти із загального – цільного й продуманого – сценарію.

До речі, деталі. Деталі можуть стосуватися головних героїв. Наприклад, це можуть бути деталі їхнього одягу, різні жіночі штучки, куплені на чорному ринку, перепродані через треті руки, – дивовижні речі жіночого туалету, що потім зриваються з героїнь нервовими п'яними руками героїв, устигаючи відбитись у твоїй пам'яті і твоєму персональному каталозі. Це можуть бути деталі побуту – строкаті синтетичні килими, на які ставлять домовини з небіжчиками, шкіряні авіаторські куртки, привезені з армійської служби й порізані бритвою в першій же нічній бійці, механічні годинники, жовті пластмасові кліпси, офіцерські паски, патрони з губною помадою, саморобні бензинові запальнички – блискучі, з важким запахом нафти, чорні гострі заколки, які висипаються з жіночого волосся й залітають під сидіння автомобіля, і ніхто навіть не намагається їх знайти в тому темному нічному автомобілі, на тихій автостоянці, поміж розкиданого одягу й справжньої дорослої любові.

Події в цьому кіно мусять розвиватися повільно й послідовно, тут узагалі все продумано й випадкових речей майже немає. І водночас подій повинно бути багато, вони повинні заповнювати собою весь той простір, який було надано тобі для обживання й освоєння. Їхня рухома, пластична структура має підпирати собою прогріте зранку небо, щоб воно трималося в тебе над головою надійно й твердо, не провисаючи та не обвалюючись черговими катаклізмами. Події мають відбуватися просто на твоїх очах, хай не завжди за твоєї безпосередньої участі, але завжди за твоєї незримої внутрішньої згоди, за твоєї включеності в контекст, так щоб ти міг пальцями відчувати, як змінюється ситуація з твоїм життям, як вона розгортається перед твоїми очима. Події мають заповнювати собою той порожній проміжок, що виникає між героями і повітрям, яке їх оточує. У кіно про мої вісімдесяті просто не може бути порожнин, воно має бути густим і наповненим безліччю постатей, рухів і вчинків. Учинки ці багато в чому й пояснюють загальну насиченість сюжету – вони дивні й часто невинуваті, у них присутня надмірна ризикованість та експресія. Мої головні герої одружуються з принципу й вішаються з почуття протесту, народжують від невміння відмовити й кохають від невміння стриматись. Вони йдуть на злочини азартно й авантюрно і люблять свою батьківщину без жодного ідеологічного підтексту. Більшість із них молоді й самовпевнені. Вони самі розуміють, що випадок дозволив їм народитися в драйвовому місці в дивовижний час, і лише десь на задньому плані з'являються їхні батьки – змучені й досвідчені, котрі носять у собі, ніби хворе серце, весь досвід своєї країни, своєї щоденної безкінечної боротьби, що врешті закінчується, але так і не приносить їм бодай якогось заспокоєння.

У цьому кіно мають бути масові сцени: у них ллється кров, ллється вино, ллються жіночі сльози, ллються сльози п'яних чоловіків, урешті – ллється гарячий літній дощ, заливає собою святкові столи, заливає людей, які святкують свою безпечність і втіху, святкують, обіймаючи одне одного, співаючи п'яних пісень усе тихішими голосами. «О'кей, – кажу я, –

саме так і має бути. Дуже добре! Стоп-мотор!» У ході зйомок *кіна про мої вісімдесяті* жодна падла не постраждала.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.